

Een rondgang in zevenmijlslaarzen

De (geschiedenis van de) oosterse kerken

In bepaalde steden van het Midden-Oosten kun je door de christelijke wijken wandelen en heel de keur aan oosterse kerken vinden. In dit artikel reizen we door Jeruzalem, Beiroet, Damascus en Aleppo.

Je zou het liefste ter plekke de tour maken. De oriëntaalse context spreekt tot de verbeelding. Nadeel is dat deze steden in de frontlinie van gewelddadige conflicten lagen of liggen. Het mondaine Beiroet in het immer gespannen Libanon danst vrolijk door op de rand van de vulkaan, net zoals – iets minder frivol – het ‘heilige’ Jeruzalem. Dat beider vulkanen op dit moment sluimeren, maakt een veilige rondgang nog wel mogelijk. Maar wie waagt op dit moment ziel en zaligheid in Damascus of Aleppo in het roerige Syrië?

Gang door de geschiedenis

Gelukkig kan men ook oosterse kerken in heel hun grote diversiteit vinden in grote steden in het Westen, zoals Parijs of Brussel of - als je het als één stedelijke entiteit ziet - de Randstad. We beperken ons niet tot de midden-oosterse christelijke kerken,

maar nemen die van de Balkan (Griekenland, Servië, Roemenië), Oost-Europa (Rusland, Oekraïne), India en de Hoorn van Afrika (Ethiopië, Eritrea) mee. We moeten wel meer speuren, want in het Westen bevinden hun godshuizen zich in de meest onverwachte hoeken: voorheen katholieke of protestantse kerkgebouwen, oude scholen, voormalige bedrijfsterreinen of – met eigen nieuwbouw – in buitenwijken. Oosterse kerken in het Westen dus! Maar waarom dan ‘oosters’ geheten? Een rondgang, niet door oosterse of westerse steden, maar met zevenmijlslarzen door de geschiedenis, maakt hopelijk meer duidelijk.

Priester (midden) en diakens tijdens een eucharistieviering in een parochie te Kamishli (Oost-Syrië) van de ‘Kerk van het Oosten’ alias de Assyrisch-apostolische Kerk. We zien de opheffing van de geconsecreerde gaven van Brood en Wijn: Lichaam en Bloed van Christus.

Oosters?

‘Oosters christendom’ is oorspronkelijk een geografische benaming: alle christendom ten oosten van West-Europa.

ALGEMEEN OVERZICHT
OOSTERSE KERKEN NAAR 'RITUS' EN 'CONFESSIE'
(Met enkele statistieken)

'Ritus' →	I	II	III	IV	V	VI	VII
	OOST-SYRISCH	WEST-SYRISCH	MARONIETISCH	BYZANTIJNS	ARMEENS	KOPTISCH	ETHIOPISCH
'Confessie' ↓							
A. <i>pre-efezinisch</i> , erkent niet Concilie v. Efeze 431	1. 'Kerk van het Oosten' = Assyrisch-apostolisch (> 0,5 milj)						
B. <i>oriëntaals-orthodox</i> , erkent niet Concilie v. Chalcedon 451		2. Syrisch-orthodox (MO 0,5 milj, India * 1,2 milj)			4. Armeens-apostolisch (6 milj)	5. Koptisch-orthodox (8 milj)	6. Ethiopisch-orthodox (35 milj)
		3. Malankara-orthodox * (2,5 milj)					7. Eritrees-orthodox (1,5 milj)
C. <i>oosters-orthodox</i> , breekpunt: Schisma 1054 (totaal aantal: enkele honderden milj)				8. Grieks-orthodox			
				9. Russisch-orthodox (110 milj)			
				10. Georgisch-Orthodox (3,5 milj)			
				<i>etc.</i>			
D. <i>katholiek</i> , n.a.v. uniatisme tweede millennium	11. Chal-deeuws-katholiek (0,5 milj)	13. Syrisch-katholiek (160.000)	15. Maro-nietisch (3,3 milj)	16. Oekra-iens Grieks-kath. (4,5 milj)	18. Armeens-katholiek (0,6 milj)	19. Koptisch-katholiek (165.000)	20. Ethiopisch-katholiek (0,5 milj)
	12. Syro-malabaars* katholiek, (4 milj)	14. Syro-malankaars * (0,5 milj)		17. Melkietisch (= Arabisch Grieks- 1,6 milj)			
				<i>etc.</i> (totaal 7,5 milj)			
E. <i>protestants</i> , n.a.v. zending 19-20 ^e eeuw		21. Mar Thoma Syrisch* (0,7 milj)	23. Oekraïens-	evangelisch (luthers, 2500)			
		22. St. Thomas Evangelisch * (50.000)	24. Georgisch-	evangelisch (baptisten, enkele duizenden)			

* Behorend tot de Thomaschristenen van India.

Nederland en België: vele tienduizenden oosterse christenen van de meest uiteenlopende kerken, verdeeld over tientallen parochies.

Nogal eurocentrisch. En die situatie is ook allang achterhaald. Er zijn christenen met een westerse traditie in het Oosten, en – zoals we zagen – oosterse christenen in het Westen. Onze leefwereld is de *global village*. Oosterse christenen wonen overal, zij het in hun oorsprongsgebieden doorgaans in grotere aantallen dan daarbuiten. Maar er zijn uitzonderingen: tegenwoordig wonen meer Irakese christenen in de emigratie dan in Irak zelf, dit alles vanwege de politiek. Een ware tragedie, want kunnen die kerken wel hun eigenheid behouden als ze zijn afgesneden van hun historische habitat?

Meer Iraakse christenen buiten dan binnen Irak

Hoewel de geschiedenis ‘oosters’ en ‘westers’ binnen het christendom door elkaar heeft gehusseld, voldoet de term ‘oosters christendom’ toch als verzamelnaam. Op grond van hun gezamenlijke achtergrond en geschiedenis delen deze kerken, dwars door alle particularisme en verdeeldheid heen, een bepaalde ‘geest’. Die maakt een afbakening ten opzichte van het westers christendom (rooms-katholicisme en protestantisme) plausibel. Een Russische orthodox en een christen in Ethiopië – hoezeer gescheiden door afstand en kerkelijke grenzen – delen een geestelijke onderstroom die teruggaat op beider oorsprong. Aan het einde kom ik daarop terug. Om de huidige gemeenschappelijke wortels bloot te leggen, richten we ons allereerst op die oorsprong.

Het christendom kómt uit het Oosten

Het verhaal van het begin van het oosters christendom is het verhaal van het begin van het christendom überhaupt. Dat kómt uit het Oosten. Vanuit Palestina verspreidde het zich westwaarts: naar West-Syrië, Turkije, Griekenland en Macedonië, tot aan Italië toe. Er was ook missionering naar het Oosten: Armenië, Georgië, Oost-Syrië, Iran, Irak en India. En zuidwaarts: Egypte en Ethiopië. Het Latijnse christendom van West-Europa laten we buiten beschouwing. We

concentreren ons op wat er in de eerste eeuwen gebeurde in het Oost-Romeinse Rijk en daar weer ten oosten van (Perzië, Ethiopië, India). Dit oosters christendom steunde oorspronkelijk op twee taalkundig-culturele pijlers: Grieks en Aramees – een Semitische taal, in een christelijke variant ‘Syrisch’ geheten. Later kwamen daarbij Koptisch, Armeens, Arabisch en Kerkslavisch. Het Grieks vertegenwoordigt rationeel denken met een voorliefde voor discursief taalgebruik en visualiteit. Aramees staat voor een meer concreet – wij zouden nu zeggen ‘bijbels’ of ‘joods’ – denken, sterk gericht op het woord en op poëzie. Het zijn twee polen op een schaal die we niet tegen elkaar mogen uitspelen. Het concrete woorddenken bleef altijd deel van het christendom. En Grieks denken doordrenkte later de ‘Syrische’ kerken (zie schema: I-III, kerken 1.-3., 11.-15.) zonder verlies van de oorspronkelijke traditie.

In iedere stad van de late Oudheid had de christelijke gemeente haar eigen tradities: in taal, wetten, rituelen en gewoonten, verbonden met de christelijke gemeenten elders door hetzelfde geloof. Er was, in eenheid, een enorme verscheidenheid. Die verscheidenheid werd mettertijd gesnoeid. En de eenheid ging verloren.

Uniformering

Wat de ‘getrimde’ variëteit betreft, de kerkelijke gemeenten in de politieke, culturele en/of godsdienstige metropolen van het Oost-Romeinse en Perzische Rijk (Alexandrië, Antiochië, Jeruzalem, Constantinopel, Edessa en Seleucië-Ctesiphon, de hoofdstad van het Perzische Rijk) gingen op grond van prestige gezag uitoefenen over hun wijdere omgeving. Er stroomden vanuit de periferie kerkelijke gebruiken naar het centrum en het centrum had een doorslaggevende uitstraling naar de bisdommen in de kleinere steden. Zo vond clustering en uniformering van tradities plaats binnen een grotere regio. Daaruit onstonden tradities van Antiocheense (Syrische), Alexandrijnse (Egyptische), Jeruzalemse (Palestijnse), Constantinopolitaanse (Byzantijnse), Edesseense (Noord-Mesopotamische) en Perzische snit. Allemaal in eenheid van geloven. De hoogste bisschop aan het hoofd van dergelijke grote kerkelijke regio’s werd patriarch genoemd (behalve in Edessa).

Schisma's

In de vijfde eeuw zette theologisch geruzie over wie Jezus was, de eenheid onder druk en deed deze tenslotte verloren gaan. Op het Concilie van Efeze (431) werd Nestorius' leer over Christus veroordeeld, maar de Perzische Kerk erkende die veroordeling niet. Zij beschouwde Nestorius als een heilige. Dat leverde haar de naam 'nestoriaans' op. Dat is een scheldwoord, terwijl ze zichzelf liever de 'Kerk van het Oosten' noemt. Het is de enige kerk die binnen de wetenschap van het oosters christendom de officiële naam 'Kerk van het Oosten' draagt. Ze heet ook wel 'Assyrische Apostolische Kerk' (zie schema: kerk 1.): Deze kerk strekte zich ooit uit van Irak over India en Centraal-Azië tot aan China. Omdat men het na 'Efeze' al gauw opnieuw oneens was, riep de Byzantijnse keizer het concilie van Chalcedon bijeen (451). De beslissingen daar, bedoeld om de eenheid van kerk en rijk (!) te vergroten, werkten splijtend. Vrijwel heel de Kerk van Egypte (op een minderheid na) wees 'Chalcedon' af, hetzelfde deed de halve

Eucharistieviering te Caïro, Egypte, in een kerk van de maronieten (katholieken van een eigen Syrische 'ritus'). Dezen trokken om de negotie vanaf de 18e eeuw in het toenmalige Osmaanse Rijk vanuit Syrië-Libanon naar Egypte.

kerk van Syrië (waardoor die kerk in tweeën spleet). Armenië en Ethiopië buiten het Byzantijnse Rijk hadden sowieso geen boodschap aan diens keizer en veroordeelden unaniem het Concilie van Chalcedon. Hier ligt de oorsprong van de aparte Koptische, Syrisch-orthodoxe, Armeense en Ethiopische kerken (Schema onder B II, V, VI, VII: kerken 2., 4., 5., 6.). Een kerkscheuring in West-Syrië in de zevende eeuw bracht de Maronietische voort (schema onder III: 15.). Wat overbleef in centraal Byzantium was de geamputeerde maar altijd nog grote 'Griekse' kerk, levend in geloofseenheid met de Latijnse kerk. Binnen de ontstane afgescheidenheid consolideerden en ontwikkelden al deze kerken ten opzichte van elkaar het eigen erfgoed. Daarmee creëerden ze elk een identiteit die typisch 'Armeens', 'Assyrisch' of 'Maronietisch' was. Zo ontstond vanaf de zesde eeuw wat wel oosterse 'ritussen' heet, of wellicht beter: 'hoofdtradities'.

Ontwikkelingen na de begintijd

Een uitdaging voor de oosterse kerken was de komst van de Islam (zevende eeuw). Iedere kerk verhiel zich weer anders tot de nieuwe heersers van het Midden-Oosten. Sommige kerken leefden zelfs op, maar de meeste leden tenslotte onderdrukking en

---

De Kerk van het Oosten had niets met het concilie van Chalcedon

---

aanzienlijk ledenverlies. De komst van de islam had ook gevolgen voor de evangelisatie vanuit de Byzantijnse kerk. Met westelijk van haar de Latijnse Kerk en in oost en zuid de islam, kon zij zich alleen noordwaarts uitbreiden, naar Oost-Europa. Oosterse kerken als die van Bulgarije of Rusland ontstonden. Spanningen tussen de paus van Rome en de patriarch van Constantinopel over wie waar het gezag in pas gekerstende gebieden van Oost-Europa had, maar ook over de kerkelijke leer en gebruiken, dreven de beide delen van

Armeens-apostolisch kerkgebouw in Armenië, gebouwd in de typisch Armeense stijl, met o.a. zijn grote zwarte en rode stenen en zijn basreliëfs.

de ene Latijns-Griekse kerk uiteen. Dit verwijderingsproces wordt gemarkeerd door het Schisma van 1054, eerder een beginpunt dan de voltooiing ervan. Dat werk werd afgemaakt door de westerse kruisvaarders: op hun krijgstochten joegen zij niet alleen moslims over de kling, maar legden in 1204 ook het orthodoxe Constantinopel in de as. Het schisma was bezegeld.

De geünieerde oosterse kerken

Vanuit haar opvatting dat de paus gezag had, niet alleen over de westerse kerk maar in principe over alle kerken, ontstond er in de rooms-katholieke kerk een beweging om plaatselijke oosterse kerken of individuele bisschoppen met de zetel van Rome te 'uniëren'. Dit uniatisme kwam al op tijdens de kruistochten, maar vooral na de Reformatie. De maronieten gingen in hun geheel over naar de katholieke kerk (zie schema onder D: 15.), andere oosterse kerken maar zeer ten dele. Zo ontstonden naast de oorspronkelijke

>
Doordeweekse
eucharistie-
viering in een
dagkapel op
het Koptisch-
orthodoxe
patriarchaat te
Cairo, Egypte.

orthodoxe kerken kleine katholieke tegenhangers: tegenover de Grieks-orthodoxen (8.) Grieks-katholieken (16., 17.), tegenover de Syrisch-orthodoxen (2.) Syrisch-katholieken (13.), tegenover de Koptisch-orthodoxen (5.) Koptisch-katholieken (19.) et cetera. Zij behielden, vaak in verwaterde vorm, hun oude oosterse tradities, gecombineerd met hun erkenning van het pauselijk gezag. Het uniatisme, door de rooms-katholieke kerk afgezworen in 1993, heeft veel kwaad bloed gezet bij de verschillende zelfstandige orthodoxe kerken.

Terug naar Rome: de geünieerde kerk

Een latere inbreuk was de protestantse zending vanaf de 19^e eeuw onder oosterse christenen in het Midden-Oosten, India en Oost-Europa. Daaruit ontstonden in traditioneel oosters-christelijke gebieden protestantse kerken, die vrijwel altijd de westerse liturgie en traditie van de Reformatie hadden. Een enkele kerk bleef, protestants geworden, trouw aan het eigen oosterse erfgoed, zoals de Mar Thoma Kerk in India (21., maar zie ook 22., 23.).

Er zijn meer bedreigingen (geweest) voor het oosters christendom: het communisme in Oost-Europa en Ethiopië, de nog altijd voortschrijdende ontkerkelijking en de hopeloze politieke situatie

---

De typische vragen rond de genade ging aan de Kerk van het Oosten voorbij

---

in het Midden-Oosten tot op de dag van vandaag. Deze laatste pakt stevast verkeerd uit voor de christenen daar en doet hen vaak besluiten hun kernlanden te verlaten. Met als gevaar: het verlies van hun identiteit en traditie. Dat zou uiteindelijk een groot verlies zijn voor heel het christendom, omdat de oosterse tradities met hun eigenheden daar juist een enorme verrijking en inspiratie voor zijn.

Welke zaken zijn ‘typisch’ oosters (zonder per se exclusief te zijn) en waar zijn die verrijkend?

Oosterse inspiratie

- Alle zelfstandige oosterse kerken (dat wil zeggen: niet onder Rome vallend) bezitten collegiale bestuursstructuren met zeer oude papieren in de christelijke traditie. Zonder dit te willen idealiseren: ze zijn daarmee een herinnering aan en een zekere blauwdruk van de eenheid in verscheidenheid van het christendom.
- Een kerninteresse die al de oosterse tradities in het verleden deelden, was het formuleren van de leer over de verhouding van het goddelijke en menselijke in Jezus Christus. De typische

vragen rond de genade en de werken die de Kerk van Rome en de Reformatie bezighielden, zijn grotendeels aan het christelijk oosten voorbijgegaan. Oost en West hebben beide een soort innerlijke eenheid in de vragen die hen bezighielden, wat niet wegneemt dat men binnen zo'n 'geestelijk universum' van Oost of van West vreselijk van mening kon verschillen. Ook de scheuringen in het Oosten kwamen niet uit de lucht vallen. Misschien kan het Westen inspiratie putten uit het Oosten om bepaalde tunnelvisies in de eigen theologieën los te laten en zaken eens van een totaal andere kant te bekijken. Overigens geldt dat ook voor de kerken van het Oosten: ook zij mogen zich positief laten beïnvloeden door de westerse benadering van het geloof in plaats van zich daar (soms) tegen af te zetten.

- Spiritualiteit is geen oosters christelijk monopolie; ook het Westen heeft hier een grote schat. Maar de originaliteit van de oosterse christelijke spiritualiteit blijft inspirerend en verfrissend. Het Jezusgebed, de plechtige oosterse liturgie en het thema van de vergoddelijking van de mens bieden westerlingen een welkome geloofsverdieping.
- Er zijn ook de aansprekende iconen. Wel is er het misverstand dat alle oosterse christenen iconen kennen. Nee, er zijn ook oosterse kerkgenootschappen die niets met iconen hebben.
- Oosterse christenen ontwikkelden tradities in hun omgaan met de moslimse medeburger. Oosterse christenen zijn zich die tradities overigens vaak niet bewust, zodat ze zelf ook wel weer vol vooroordelen over moslims kunnen zitten. Oosterlingen en westerlingen zouden dan kunnen leren van wat oosterse christenen ooit aan positiefs te melden hadden over de dialoog en het samenleven met de islam.

De lijst kan nog langer. De rijke erfenis van de verschillende oosterse kerken vormt een onuitputtelijke schat. Deze kan voor zowel oosterse christenen zelf als westerse een grote inspiratie zijn. ♦

<

Dansende Ethiopische debtera's aan de vooravond van het grote feest van Timqat-Epifanie, de jaarlijkse viering op 19 januari van Jezus' Doop in de Jordaan. Debetera's zijn geen priesters, maar vergelijkbaar met de levieten van het Oude Testament: de professionals in de Ethiopisch-orthodoxe Kerk op gebied van liturgie en kerkmuziek.

Leo van Leijsen is theoloog en medewerker Oosterse Kerken van de Katholieke Vereniging voor Oecumene. De foto's zijn van Leo van Leijsen